

Zakoni, zapisani v Svetem pismu, in njihov medicinski pomen

Rok Renko

V zahodnem razvitem svetu je vzpostavljen kompleksen znanstveno zasnovani sistem zdravstvene oskrbe, ki poskuša varovati in izboljšati eno od temeljnih človeških vrednot — zdravje. Toda v 3. in 2. stoletju pred našim štetjem — pa tudi prej — na območju Izraela in Judeje, ko je nastajala *Septuaginta*, prvi prevod *Stare zaveze* v grščino, tako organizirana medicinska oskrba še ni obstajala. Zdravstvo se je nekoč povezovalo tudi z religijo in magijo. Nekateri posegi so imeli pozitivni učinek, nedvomno pa je bilo zdravljenje v veliki meri odvisno od bolnikove vere v njegovo moč. V svetih knjigah različnih kultur so zapisani zakoni — na primer prepoved prehranjevanja s svinjino v islamu ali pa obvezno obrezovanje novorojenčkov —, ki so jih verniki morali brezpogojno upoštevati. Najbolj brana knjiga v zgodovini, *Biblija* — predvsem *Mojzeseve knjige* v *Stari zavezi* —, vsebuje zakone, ki v večini primerov »predpisujejo« predvsem preventivne posege, s katerimi naj bi poskušali preprečiti ali vsaj omejiti nastanek in širjenje bolezni.

Ignaz Semmelweis. <http://www.methodquarterly.com/wp-content/uploads/2014/09/green-welfare-stamp-1956.jpg>. Pridobljeno 21. 8. 2017.

Uporaba antiseptika pri porodu

Najprej o zakonu, ki zadeva nosečnice in ga lahko najdemo v *Stari zavezi*. Poporodno dobo, ki traja še približno šest tednov po porodu, Svetovna zdravstvena organizacija opisuje kot najbolj kritično obdobje v življenju mater in otrok, saj je v tem času umrljivost največja.¹ Nekdaj ena od pogostejših okužb v tem času, poporodna vročica, je pri nosečnicah — največkrat kot posledica sepse genitalnega trakta zaradi kontaminacije med porodom uporabljene opreme — povzročala akutne simptome resne bolečine v trebuhu, povišano temperaturo, splošno šibkost in ne nazadnje smrt.² V preteklosti je bila poporodna sepsa vzrok za visoko maternalno umrljivost (do odkritja antibiotikov je bila v kar osemdesetih odstotkih smrtna). Najstarejši podatki iz porodnišnice Hôtel-Dieu v Parizu celo navajajo smrt vsake tretje porodnice zaradi epidemije poporodne mrzlice v prenatalnih prostorih in slabih higienskih razmerah.³

Pomemben korak je naredil Ignaz Semmelweis, madžarski zdravnik nemškega rodu, ki je kot prvi dokazal, da je bolezen nalezljiva in da se smrtnost da z ustreznimi preventivnimi posegi močno zmanjšati.

Na Dunajski kliniki sta bila v 19. stoletju dva porodniška oddelka, kjer je imel bolj napolnjeni celo manjšo stopnjo smrtnosti, čeprav so bile v uporabi skoraj enake tehnike. Nezavidljiva statistika je celo prepričala nekatere nosečnice, da so se odločile za nenađen porod na ulici, saj jim je ta še vedno dovoljeval pravico skrbeti za novorojenca, materam pa kljub temu ni bilo treba v porodnišnico. Ključno je bilo spoznanje iz leta 1847, ko je bil Semmelweisov prijatelj po nesreči zaboden z med posegi uporabljenim

skalpelom. Avtopsija je pokazala podobno patologijo kot pri nosečnicah, umrlih za poporodno mrzlico. Semmelweis je predlagal uporabo kloriranega apna (danes je v uporabi kalijev hipoklorit) za razkuževanje rok in zdravniškega pribora ter s tem dosegel devetdeset odstotkov nižjo raven smrtnosti v bolnišnici. Nova spoznanja so nasprotovala še tedaj uveljavljenemu prepričanju, da se bolezen razvije kot posledica porušena ravnotežja med štirimi telesnimi tekočinami: krvjo, sluzjo, črnim in rumenim žolčem, ter teoriji miazme.⁴ Zato so bila sprva kritizirana in so v veljavo stopila nekoliko kasneje. V *Tretji Mojzesovi knjigi, Levitiku*, so zapisani preventivni higienski ukrepi v zvezi s porodnico. Tako je ženska *nečista* sedem dni, če rodi dečka, oziroma dva tedna ob rojstvu deklice. Po tem sledi še obdobje očiščevanja (33 ali 66 dni), ko je prepovedano dotikanje česarkoli svetega ali zahajanje v svetišče.⁵ *Nečistost* ženske v poporodni dobi je tako pripomogla še k zmanjšanju spolnih odnosov, saj rodila v času poroda doživijo precejšnje spremembe in je potreben čas za celjenje. Preprosto pravilo je močno omejilo stike z drugimi in posledično vodilo k zmanjšanju širjenja nalezljivih bolezni,

k čemur bi prispevala še izboljšana higiena, ter praksa razkuževanja rok z antiseptikom in razkuževanja orodij, uporabljenih pri posegu, kar se je uveljavilo kasneje. Novejši ukrepi, uvedba antibiotikov, uporaba carskega reza in transfuzije v petdesetih letih prejšnjega stoletja, so dodatno prispevali k nadaljnjemu znižanju maternalne umrljivosti v razvitem svetu. V osemdesetih letih 19. stoletja je tako znašala le še 11/100.000 živorojenih otrok.³

Obrezovanje

V povezavi z nosečnostjo in rojstvom pa ne beremo le o zahtevah, ki zadevajo nosečnico, pač pa se nekatere nanašajo tudi na novorojenca. Predvsem velja omeniti obrezovanje (cirkumzicijo). Najpogosteje je postopek preventivno opravljen prvi ali drugi dan po rojstvu, v judovski kulturi osmi dan po porodu. Pri starejših postane zahtevnejši, večja je tudi možnost zapletov. Včasih je kljub vsemu potreben iz terapevtskih razlogov; med koristmi se navajajo predvsem olajšana higiena, zmanjšanje možnosti raka penisa, spolno prenosljivih bolezni, preprečevanje fimoze. Sicer ni natančno znano, kje so začetki že dolgo prakticiranega obreda, ki so

Prizor obrezovanja na Ankmahorjevi grobnici v Sakari v Egiptu, okrog leta 3.000 pred našim štetjem.

https://www.researchgate.net/figure/278660669_fig2-Fig-212-Circumcision-scene-from-the-tomb-of-Ankh-ma- Pridobljeno 21. 8. 2017.

https://www.researchgate.net/figure/Circumcision-scene-from-the-tomb-of-Ankh-ma-Hor-Saqqara-Sakkara-Egypt-2-500-3-000-BC_fig2_278660669

ga različne kulture razvile neodvisno. Zahodnoafriška plemena so postopek poznala že pred 5.000 leti, opažen je tudi med avstralskimi Aborigini, severno- in južnoameriškimi indijanskimi plemeni (z obrezanimi domorodci naj bi se srečal Kolumb) ter med ljudstvi na severu Afrike. Med drugim je obrezovanje upodobljeno že na egiptčanski grobnici (okoli leta 3.000 pred našim štetjem). Nekateri zgodovinarji so mnenja, da gre za znamenje suženjstva, obrezovanje bi tako Judje lahko prevzeli kot ritual po suženjstvu v Egiptu.^{6, 7}

V *Prvi Mojzesovi knjigi* je bilo Abrahamu naročeno, naj obreže sebe in naj se postopek izvaja pri vseh novorojenih dečkih osmi dan po rojstvu, kar bi bilo znamenje zaveze.⁸ Za judovske moške je obrezanost tako eden od temeljnih znakov pripadnosti judovski veri, ne nazadnje takrat deček dobi hebrejsko ime.⁹ Kljub velikemu pomenu v *Stari zavezi* po *Novi zavezi* v krščanski veri obrezovanje ni več obvezno.¹⁰ Podobno velja tudi danes. Obrezovanje je precej neškodljiv in nenevaren neobvezen postopek, ki se mnogokje uporablja kot znak verske ali kulturne pripadnosti, predvsem v Združenih državah Amerike tudi iz neverskih razlogov.

Tok

Številni zakoni v *Svetem pismu* vodijo do osamitve okužene osebe ali vsaj zmanjšanja stikov z drugimi. Posebej bom omenil predvsem zapise, nanašajoče se na tok, ki ga nekateri povezujejo z gonorejo.

V *Levitiku* piše o ravnanju pri bolezni z izločkom iz sečil: »Kadar ima kak moški tok iz telesa, je nečist zaradi toka.«¹¹ Po nekaterih razlagah se *tok* nanaša na osebo, obolelo za gonorejo.¹² Gre za močno razširjeno spolno prenosljivo bolezen, ki se med partnerjema prenaša pri nezaščitenih spolnih odnosih in jo povzroča bakterija *Neisseria gonorrhoea*. Značilen je nastanek vnetja z gnojnim izločkom¹³, ki ga lahko povežemo s *tokom* v Svetem pismu.

Gonoreja je v svetu vsekakor prisotna že

dalgo; omenjajo jo tudi še starejša besedila iz Kitajske in Srednjega vzhoda, najstarejše omembe najdemo zapisane že okrog 3.500 let pred našim štetjem. Zaprtost moških sečil so opisali nekateri grški zdravniki. V preteklosti je veljalo prepričanje, da se gonoreja razvije zaradi patoloških stanj delov organizma, ki služijo za odvajanje semenčic, kar posledično privede do nenadzorovanega izločanja. Od tod tudi izvor besede: grško: *gonos* (seme), *rhoia* (teči), za katerega je zaslužen **Galen, eden najbolj izobraženih antičnih znanstvenikov na področju medicine**.¹⁴ *Biblija* preventivno navaja osamitev moškega s tokom in prepoved dotikanja vsega, česar se oboleli dotakne. Za moškega s tokom se zahteva tudi kopanje, umivanje rok in pranje oblačil.¹⁵ Kasnejše oblike zdravljenja so bile skrajne in precej neuspešne; zdraviti so poskušali celo z odvzemom krvi.

V 18. stoletju so obbolele na primer zdravi-

Skrajne oblike zdravljenja gonoreje v preteklosti.

<http://www.vincentvanderlubbe.com/wp-content/uploads/2015/09/bloodletting-16th-century-granger.jpg>. Pridobljeno 21. 8. 2017.

*Ludwig Sigmund Neisser, odkritelj bakterije *Neisseria gonorrhoea*. <http://deadscientistsoftheweek.blogspot.si/2012/01/albert-ludwig-sigismund-neisser.html>. Pridobljeno 21. 8. 2017.*

li s katetrom in izpiranjem s segreto vodo (od 46 do 50 stopinj Celzija). Povzročitelja gonoreje je leta 1879 odkril Ludwig Sigmund Neisser.¹⁴

Šele z odkritjem antibiotikov in njihovo množično uporabo v štiridesetih letih prejšnjega stoletja pa se je bolezen začelo zdraviti. Danes zdravljenje poteka s kombinacijo

vbrizganja antibiotika v mišico in v obliki tablet zaradi odpornih sevov.¹³

Kot nečiste so lahko spoznane tudi ženske, vendar se pravila nanašajo predvsem na menstruacijo. Nekatere zgodnje družbe so žensko z menstruacijo obravnavale kot grožnjo sami sebi in okolju, zato je bilo uveljavljenih precej pravil, da so jo lahko oddaljili od domačega okolja. Neredko sta bila prepovedana dotikanje nekaterih predmetov in vstop na nekatere kraje, predvsem svete.¹² Pomemben sklop ritualnih obredov očiščevanja v judovstvu se tako nanaša na ženske s *tokom*, menstruacijo, za katere se zahteva sedem dni osamitve v tem času. Pravila tudi preprečujejo, da bi se je moški dotikal ali z njo v tem času delil posteljo (drugače bi tudi sam postal *nečist*).¹⁵

Zgodovina tabujev o menstruaciji se je ohranila v nekaterih religijah; tako lahko v določenih odmaknjenih predelih sveta, na primer med hindujci na zahodu Nepala, še danes najdemo radikalna pravila. Ženske z

42-letna Ranga Joshi deli svojo začasno preprosto zatočišče, v katerega se zatečejo ženske med menstruacijo, z Minu, 14. <https://media-cache-ak0.pinimg.com/originals/4a/d/4ad>. Pridobljeno 21. 8. 2017.

menstruacijo so pregnane iz družbe in morajo ostati same, dokler obdobje ne mine.¹⁶

Nalezljive bolezni

Znana je uporaba rumene zastave, ki je označevala karanteno proti rumeni mrzlici. Čeprav ta ukrep ni tako star (prvi jasen izbruh rumene mrzlice v novem veku je bil leta 1647 na otoku Barbados¹⁷), pa so že antične družbe uporabljale osamitev kot preventivo proti širjenju nalezljivih bolezni. Po eni od starejših zapovedi v *Stari zavezi* je moral gobavec, dokler je bil bolan, prebivati ločeno od drugih in zunaj tabora.¹⁸ Še več, poleg gobavcev morajo biti ločeni tudi tisti, ki imajo *tok*, in tisti, ki se je dotikal mrliča, saj bi lahko »onečistil svoj tabor«.¹⁹ Čeprav se v teh zapisih izraz *karantena* za ukrep osamitve bolnega še ne pojavi, je mogoče njegov izvor poiskati malo kasneje. V Italiji so v 14. stoletju razsajale epidemije (izbruh kuge je povzročil smrt kar tretjine tedanjega evropskega prebivalstva). Treba je bilo sprejeti strožje ukrepe, zato so ponekod uveljavili zakone, s katerimi so bolne loči-

li od zdravih, saj so morali okuženi s kugo zapustiti mesto. Leta 1377 je Veliki koncil uveljavil zakon, imenovan *trentino*, ki zapoveduje tridesetdnevno osamitev. V naslednjih osemdesetih let se je obdobje podaljšalo s 30 na 40 dni, v italijanščini s *trentina* na *quarantino*. Slednja beseda izvira iz italijanske besede za štirideset (*quaranta*) in je podlaga za današnjo *karanteno*.²⁰ Poleg tega je bila opažena manjša stopnja obolelih pri Judih kot pri nejudih. Judovska skupnost je namreč upoštevala zakon iz *Levitika*, ki je zahteval izvedbo dlje trajajočega procesa ritualnega čiščenja in osamitev od ostalih za vsakogar, ki je bil v stiku z *nečistim* ali okuženim. Italijanske oblasti so zato pravilo uveljavile tudi pri ostalih.²¹

Poleg kuge se na več mestih omenja tudi gobavost. Gre za od antike poznano nalezljivo bolezen, ki jo povzroča bakterija *Mycobacterium leprae*. Dolgo je veljalo, da se biblijski izraz *tzaraath* nanaša na gobavost, vendar se tako hebrejska beseda kot tudi kasnejši grški prevod (lepra) nanašata na širšo skupino kožnih bolezni, ne le na gobavost.²² Čeprav resnična narava hebrejske besede ostaja neznana, bi lahko izraz pomenil vsaj še dermatitis, pitiriazio, luskavico, sifilis, lupus in nekatere druge bolezni.²³ Glede na to, da je nosna sluznica glavno mesto vstopa ali izstopa *M. leprae*²⁴, je zanimivo, da *Stara zaveza* navaja ukrep, ki bi lahko širjenje omejil. Gobavec, ki ima na sebi bolna mesta, naj namreč zakrije brke, na svojo bolezen opozori druge in nato prebiva ločeno zunaj tabora.²⁵

Podrobnejše poznavanje strukturnih in bioloških lastnosti bakterije *Mycobacterium leprae* kot povzročiteljice bolezni in sekvenciranje njenega genoma sta pripomogli k razumevanju patogeneze, različic in klinične značilnosti v razvoju bolezni. Glavna strategija

Gobavost. <https://upload.wikimedia.org/wikipedia/commons/thumb/2/26/Leprosy.jpg/300px-Leprosy.jpg>. Pridobljeno 21. 8. 2017.

Spinalonga na Kreti v Grčiji – ena od zadnjih kolonij za gobavce, zaprta leta 1957.

Foto: Janja Benedik.

pri preprečevanju širjenja bolezni je bila prej, tudi v antiki, obvezna ločitev gobavih bolnikov; do leta 1962, ko so bile uradno prepovedane, so obstajale celo kolonije za gobavce. Z uvedbo sulfonamidov v štiridesetih letih dvajsetega stoletja je postalo zdravljenje gobavosti uspešno in osamitev ni bila več nujna.^{12, 24} Danes gobavost predvsem v razvitem svetu ni več tako pogosta, vendar pa je pokrivanje obraza še vedno eden od preventivnih ukrepov. Obrazne maske na primer tako preprečijo vdihavanje patogenov iz zraka.

V istem poglavju lahko najdemo še zakone o *gobah* na hišah. Glede na pravila v *Bibliji* bi moral lastnik ob pojavu zelenkastih ali rdečih udrtin, ki spominjajo na glive iz rodu *Penicillium* in *Fusarium (roseum)*, ostrgati omet, zapustiti hišo, ob ponovnem pojavu gliv pa jo porušiti.²⁶ Antični Hebrejci so očitno že poznali dolgoročno nevarnost iz plesni izločenih strupenih in rakotvornih mikotoksinov, čeprav se — ker izločki ne povzročajo akutne smrtnosti — glive včasih spregledajo.²⁷

Prehrana

Velik sklop pravil govori o hrani. Za ortodoksne Jude je še danes obvezno upoštevanje velikega števila predpisov o čistoči in hrani. Posebno stroga pravila glede prehranjevanja,

ki so del *Stare zaveze* (nastala so že pred več kot dva tisoč leti), navajajo dovoljena in prepovedana živila, kako mora žival umreti, kako dolgo je hrana še užitna, katerih živil se ne sme jesti skupaj in podobno.

Čeprav je Pasteur v 19. stoletju ovrgel teorijo o spontani generaciji živega, dokazal, da živo nastane le iz živega, ter na primer vpeljal postopek pasterizacije za preprečevanje kvarjenja ali nezaželene fermentacije živil, pa je bilo o pokvarljivosti hrane že dolgo znano. Da je »vsaka odprta posoda brez privezanega pokriva *nečista*«, je zapisano že v *Svetem pismu*.²⁸ Prav tako je neprimerno za uživanje tri ali več dni stoječe meso,²⁹ za katerega se omenja še toplotna obdelava.³⁰ Zakoni med drugim prepovedujejo uživanje nekaterih živil. Podobne predpise navaja *kašrut*, sistem judovskih prehranskih zakonov, po katerem so z izrazom *košer* označena vsa živila v skladu z judovskimi zakoni.

Tako med dovoljene živali sodijo prežvekovalci in živali z »na dvoje preklanimi parklji«, kot so govedo, ovca, koza, jelen, kozorog in druge. Po drugi strani so kamele in zajci prepovedani, prav tako pa tudi vsa svinjina.³¹ Kljub temu, da je bila trihineloza, ki jo povzroča *Trichinella spiralis*, znanstveno dokazana pred manj kot dvesto leti, gre morda prav za povezavo med trakuljavostjo

in prepovedjo uživanja svinjskega mesa. Med tvegana živila za to nalezljivo bolezen, ki se prenaša z živali na ljudi, med drugim sodi surovo ali toplotno nezadostno obdelano meso, okuženo s trihinelo. Pri človeku je vzrok te bolezni okuženo svinjsko meso, ki pa ga navedena pravila prepovedujejo. Dovoljene so še morske živali s plavutmi in luskami; školjke in ostrige, ki filtrirajo morsko vodo, so na primer nedovoljene. Prepovedane ptice so večinoma mrhovinarji ali mesojedci, vendar se lahko uživa perutnina. Prehrana ne sme vključevati mrhovine in krilatih žuželk³² ter krvi.³³ Zaradi pomembnosti čistoče so živali, ki so poginile naravne smrti, neprimerne za uživanje niti se ne sme jesti mesa živali, ki jo je ubil plenilec.³⁴

Med drugim je v Salomonovih pregovorih zapisano, da se lahko med uživa le zmerno,³⁵ vendar opozorilo zadeva prenajedanje nasploh.³⁶ Nekatere religije, na primer islam, prepovedujejo pitje alkoholnih pijač, vendar pa so zapisi v *Bibliji* glede tega nekoliko manj strogi; celo svetovano je pitje zmerne količine vina »zaradi želodca in pogostih boleznik.«³⁷ Vino so nekdam uporabljali tudi kot razkužilo. Zapisano je, da so rane pretepenega moškega ob cesti natrli z vinom in oljem ter jih ovili.³⁸ Nadalje najdemo zapise o uporabi vina kot učinkovine proti bolečinam. Poceni vino, *oxos*, včasih imenovano tudi vino bojevnikov, je bilo

zmešano z miro ali žolčem in so ga uporabljali kot analgetik za umirajoče ali tiste s hudimi bolečinami. Ta mešanica je omenjena tudi v zapisu o križanju,³⁹ v določenih delih je zaradi značilnega okusa imenovana kis,⁴⁰ in so jo priporočali umirajočim.⁴¹ Ne nazadnje je poznana uporaba vina tudi za čiščenje vode. Zagotovo je možno vodo tudi zavreti, vendar bi bil takšen postopek dražji in daljši.⁴² Danes so seveda v uporabi bolj učinkovite metode za čiščenje ran, lajšanje bolečin ali anestezijo, kljub vsemu pa nekatere epidemiološke raziskave⁴³ ugotavljajo, da ima zmerno redno uživanje vina tudi nekatere pozitivne učinke.

Raziskovanje bogatih korenin bele stroke in razumevanje zakonov, ki naj bi preprečevali bolezen, v duhu časa odkrivata nadvse široko področje. Zanimivo je, kako daleč že segajo zapisi in da nekatere navade, seveda času primerno močno izpopolnjene, obstajajo še danes. Tako je na primer izrednega pomena razkuževanje ran, opreme, higiena nasploh. Predvsem je v zakonih opaziti preventivo, le v manjšini še kurativne posege. Kakšen pomen imajo ti zakoni v svetih knjigah (in iz tega seveda tudi, kako velik pomen je imelo in ima za človeka zdravje), ki so jih kot verniki spoštovali, je vidno tudi iz posledic za prestopnike. Velikokrat je tako mogoče brati o *nečistosti*, v stanje čistosti pa se je bilo mogoče vrniti z ritualnimi obredi. Največkrat je to vključevalo dlje trajajoče časovno obdobje, s čimer bi se zmanjšala možnost prenosa morebitne okužbe na druge. V zakonih lahko opazimo dokaj napredne ideje, ki so bile pri preprečevanju bolezni uspešne (prepoved uživanja dlje stoječe hrane ali uporabe kontaminiranega orodja pri medicinskih posegih, osamitev bolnega z nalezljivo boleznijo ...) in so bile z razvojem znanosti tudi potrjene. Čeprav *Biblija* nima primarno medicinskega namena, pa nam tako lahko ponudi tudi nekaj zanimivosti o tej stroki pred več kot dva tisoč leti.

Halal in košer — izraza, ki označujeta živila v skladu z muslimanskimi (halal) ali židovskimi (košer) zakoni. <http://static.diffen.com/uploadz990halal-kosher.jpg>. Pridobljeno 21. 8. 2017.

Zahvala

Iskreno se zahvaljujem mentorici prof. dr. Zvonki Zupanič Slavec, dr. med., za pobudo in nasvete pri pisanju članka.

Literatura:

- 1 World Health Organization, 2013: *WHO recommendations on postnatal care of the mother and newborn*. http://apps.who.int/iris/bitstream/10665/97603/1/9789241506649_eng.pdf?ua=1. Pridobljeno 5. 8. 2017.
- 2 *Historical mortality rates of puerperal fever*. https://en.wikipedia.org/wiki/Historical_mortality_rates_of_puerperal_fever. Pridobljeno 5. 8. 2017.
- 3 Završnik, T., Kuder, L., 2006: *Okužbe v nosečnosti nekoč in danes. Medicinski razgledi*, 45: 3–11. <http://www.imi.si/strokovna-zdruzjenja/strokovna-srecanja/datoteke/2006-11-Okuzbe-v-nosecnosti.pdf>. Pridobljeno 5. 8. 2017.
- 4 Ataman, A. D., Vatanoglu-Lutz, E. E., Yildirim, G., 2013: *Medicine in stamps-Ignaz Semmelweis and Puerperal Fever*. *Journal of the Turkish German Gynecological Association*, 14 (1): 35–39. <https://www.ncbi.nlm.nih.gov/pmc/articles/PMC3881728/>. Pridobljeno 5. 8. 2017.
- 5 3 Mz 12,1–8.
- 6 Warner, E., Strasbin, E., 1981: *Benefits and risks of circumcision*. *Canadian Medical Association Journal*, 125 (9): 967–992. <https://www.ncbi.nlm.nih.gov/pmc/articles/PMC1862490/>. Pridobljeno 6. 8. 2017.
- 7 Alanis, M. C., Lucidi, R. S., 2004: *Neonatal circumcision: a review of the world's oldest and most controversial operation*. *Obstet Gynecol Surv.*, 59 (5): 379–95.
- 8 3 Mz 12.
- 9 *Judje, dostopno na*: <https://sl.wikipedia.org/wiki/Judje>.
- 10 *Galačanom* 5, 2–15.
- 11 3 Mz 15.
- 12 Steinberg, A., Rosner, F., 2003: *Encyclopedia of Jewish medical ethics*. *Gonorrhea: 452–455, Menstruation: 649–656, Skin and hair in the Bible and the talmud 648–651*. <https://books.google.si/books?id=aaklGZAID08C&printsec=frontcover&dq=Encyclopedia+of+Jewish+medical+ethics+&hl=sl&sa=X&ved=0ahUKEwjmg8LY2sLVAbVDPxQKHf7vAVkQ6wEIJTAA#v=onepage&q=Encyclopedia%20of%20Jewish%20medical%20ethics%20%3A&f=false>. Pridobljeno 6. 8. 2017.
- 13 Nacionalni inštitut za javno zdravje, *Gonoreja*. 12. 02. 2015. <http://www.nijz.si/sl/gonoreja>.
- 14 Shmaefsky, Brian R., 2009: *Gonorrhea, Deadly Diseases and Epidemics Series*. Infobase Publishing. 19–28. https://books.google.si/books?id=3iS7tXxC_HQC&pg=PA20&hl=sl&source=gbs_selected_pages&cad=2#v=onepage&q&f=false.
- 15 3 Mz 15, 1–12.
- 16 Nieves, E., 2017: *In Nepal, a Monthly Exile for Women*. *New York Times*. <https://lens.blogs.nytimes.com/2017/01/05/in-nepal-monthly-exile-for-women/>. Pridobljeno 7. 8. 2013.
- 17 Wikipedia. McNeill, J. R. (1 April 2004). *Yellow Jack and Geopolitics: Environment, Epidemics, and the Struggles for Empire in the American Tropics, 1650–1825*. *OAH Magazine of History*. 18 (3): 9–13. doi:10.1093/maghis/18.3.9
- 18 3 Mz 13.
- 19 4 Mz 5.
- 20 Mackowiak, P. A., Sehdev, P. S., 2002: *The Origin of Quarantine*. *Clinical Infectious Diseases*, 35: 1071–1072. <https://academic.oup.com/cid/article/35/9/1071/330421/The-Origin-of-Quarantine>. Pridobljeno 8. 8. 2017.
- 21 Hardie, J. B., 1966: *Medicine and the Biblical world*. *Canadian Medical Association Journal*, 94 (1), 32–36. <https://www.ncbi.nlm.nih.gov/pmc/articles/PMC1935157/?page=2>. Pridobljeno 8. 8. 2017.
- 22 3 Mz 13.
- 23 Grzybowski, A., Nita, M., 2016: *Leprosy in the Bible*. *Clinics in Dermatology*, 34 (1): 3–7. <https://www.ncbi.nlm.nih.gov/pubmed/26773616>. Pridobljeno 9. 8. 2017.
- 24 Lastória, J. C., de Abreu, M. A. M. M., 2014: *Leprosy: review of the epidemiological, clinical, and etiopathogenic aspects - Part 1*. *Anais Brasileiros de Dermatologia*, 89 (2): 205–218. <https://www.ncbi.nlm.nih.gov/pmc/articles/PMC4008049/>. Pridobljeno 7. 8. 2017.
- 25 3 Mz 13.
- 26 3 Mz 14.
- 27 *Leprosy and the Bible, 1988: Journal of the Royal Society of Medicine*, 81 (1): 58. <http://pubmedcentralcanada.ca/pmc/articles/PMC1291444/pdf/jrsocmed00166-0069d.pdf>. Pridobljeno 8. 8. 2017.
- 28 4 Mz 19, 15–16.
- 29 3 Mz 19, 6–19.
- 30 5 Mz 16,1–8.
- 31 5 Mz 14, 3–22.
- 32 5 Mz 14, 3–22.
- 33 1 Mz 9, 4, in 3 Mz 3, 17.
- 34 3 Mz 17, 14–16.
- 35 *Pregovori* 25, 16.
- 36 *Pregovori* 28, 7.
- 37 1 Tim 5, 23.
- 38 *Luka* 10, 34.
- 39 *Matej* 27, 34.
- 40 *Janez* 19, 29.
- 41 *Pregovori* 31, 6.
- 42 *The Use of Wine in Ancient Times*. http://www.salembible.org/biblestudies/issues/alcobol/alcobol_2.htm. Pridobljeno 4. 8. 2017.
- 43 German, J. B., Walzem, R. L., 2000: *The health benefits of wine*. *Annu Rev Nutr.*, 20: 561–593. <https://www.ncbi.nlm.nih.gov/pubmed/10940346>.

Rok Renko

se je rodil septembra leta 1997 v Ljubljani. Trenutno je študent drugega letnika Medicinske fakultete v Ljubljani. Prosti čas rad namenja športu ali ga preživlja v naravi. Zgodovina ga je od nekdaj zanimala, zato se je odločil za raziskovanje teme, ki to področje povezuje z medicino.

